САНА ОЛОХ

ЧҮРАПЧЫ УЛУҮЬУН ХАҺЫАТА

ХАҺЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЫЫ 15 КҮНҮТТӨН ТАХСАР

№ 105 (8213) ☆ 1997 сыл балаҕан ыйын 23 күнэ. Онтуорунньук ☆ Сыаната — 1084 солкуобай.

ОТТУК СЕЗОНА

БАРЫТА ЭТЭҢҢЭ БУОЛЛАР

Кыстык ыган ыһыр. Бүгүн балаҕан ыйын 19 күнэ этэ да сарсыарда хаар кыырпахтара кыыдамныы түһэриттэн буоллаҕына, кэлэн-кэлин ыһыра биллэр. От, бурдук үлэлэрэ сүрүннээн хортуоппуйтан, хапыыстаттан уратылара түмүктэммит, быйылгы быйаныах сайыытан сомсуһан хаалбыт, этэргэ дылы, «күүҥҥэ кийи күлбүтүнэн» диэрдии санаабыт көнньүөрбүт буоллаҕына, биһитин торуттар тымныы ыйдартан харыстаан итиннэн хааччыйаччыларбытыгар оттуктарын сезона саҕаланан түбүктүрүлүөн бөҕө.

Улуус киниин үгүс өртүн объектарын итиннэн хааччыйар аналлаах «Теплоснаб» унитарнай предприятие хонтуората. Бу күннэргэ урукку тартаран эттэххэ, хайдах эрэ «революция штабын» кэбинэн хара сарсыардаттан ыкса киэһээҥҥэ диэри оргуйа олорор диэтэххэ улахан омуна суох күрдук.

—Дьа, итэ бэйэк көрдүк дии. Маннык үлэлии олоробут. Кыһалҕа элбэх.—диир начальник Николай Васильевич Окопещников.

Бу күннэргэ орто оскуола, балыыһа котельнайдара оттуллан, сылаас бэриллибит. Бүгүн Комбаннга итии бэриллиэхтээх эбит. Дьон олорор бастакы, иккис кварталларыгар эмиэ үлэ күүсэ ыытыллар. Маннааҕы кини котельнайга куораттан тахсыбыт 6 киһилээх бригээдэ таҥар үлэни толорор, киниилэр сорох туттар матырыйааллара хойутаан кэлэн тардыллыы тахсыбыт. Оттон дьон олорор дьиэлэригэр итиэр ситим өрөмүөнүгэр дьиэ-уот, коммунальнай хаһаайыстыба предприятиетын бригээдэтэ үлэтин түмүктэн эрэр. Онон олох субу күннэргэ итии бэриллиэхтээх. Куорат бригээдэтэ аны бир улахан объекка—интернат-оскуолаҕа тахсан салгыы үлэлиэхтээх. «Теплоснаб» ирээтигэр кирэр 9 котельнайдарыттан 4-дэ убаҕас оттугунан итиитэн атыттара таас чөбүнан оттуллаллар эбит.

—Билигин оттон эрэргэ сырой нефть, таас чох баар. Балары таһыҥа улуус тэрилтэлэрэ көмөлөһөллөрүн баҕаныахха наада. Небо хаһаанар резервуардары коммунальнай хаһаайыстыба онгоро сылдьар манна 300-тэн тахса тонна уматыкка туттуллар небо кутуохха сөп. Өссө сыыйа резервуар емкостарын албатан иҥиэхтээхпит. Бу күннэргэ барыы күүскүтүн сорох оттулла илик объектарбытыгар туһаайан үлэлэнэбит. Үн-харчы суоҕуттан кыаллыах-таах, быһаарылыахтаах да атахтаһара үгүс. Төлө ыыддарыынан итиннэн хааччыйар барыы тэрилтэлэрбитигэр, дьон олорор кварталларыгар субу күннэри аһарбакка, сылаанан хааччыйар итии сүүрэ-көтө сылдьыбыт,—диэн түмүктүүр начальник.

Бу улуус киниин барыы сүрүн тэрилтэлэрин уонна нэһилиэнньэтин итиннэн хааччыйар тэрилтэ үлэһиттэрэ сылтан өрдүк кэм устата хамнас ыла иликтэр. Ол курдук, сайын биир төгүллээн хамнас суотугар аванса бэриллибит. Билигин күннээҥи аҥылыктарын талоҥуонан маҕаһыыннан бородуукталаһан олороллор эбит. Тэрилтэ үлэһиттэригэр ангардас хамнаска нэһэ 1996 сыл муус устар ыытыллыбыт ыла 1 млрд. 400 миллүүн солкуобайга тиийбит. Ханна да үп-харчы ырыымчыгынан, үбүлээһин кэмчитинэн тэрилтэлэр хардарыта аахсыыларыгар ыарахаттар үөскээбиттэрэ өйдөнөр. Оттон үлэһит кийи толорбут үлэтин иһин хамнас көрдүүрэ сокуоннай быраабы буоллаҕа дии. Биллэрин курдук, бу тэрилтэҕэ барыы даҕаны үлэни-хамнаһы кыайа-хото тутар барыы кэриэтэ саастарын үрдүгэр сылдьар дьон үлэлиир тэрилтэлэрэ буолар. Манна ангардас кочегарынан уонна операторынан 53 киһи үлэлиир. Бу 120-чэ үлэһиттээх улахан коллектив кэннигэр киниилэр нитэрааһатар дьиэ кэргэттэрэ туралларын уонна сылтан өрдүк кэм устата хамнас ыла иликтэрин саналаахха, бэркэ олоробут диэхтэрин уустуктардаах буолуоҕа чуолкай. Хата, ону ол диэбэккэ, дьон туһугар күннэри-түүннэри үлэлиир түбүктээх үлэлээх дьоммутугар эрэнэбит эрэ.

Улуус дьаһалтатын өртүттэн эмиэ тоһо кыаллыынан бу тэрилтэҕэ көмө, субэ онгоһуллубат диир аҥас. Билигин уустук, кыһалҕалаах кэмнэ хайа кыаллар, табыллар өртүн тобулан, тулуйа түһэн сүбэни холбоон олоруубут этэҥҥэ кыстык ыйдарын туораахынна кыахтары арыйыа. Бин, этэргэ дылы ыйын аата ыйын, тымныы аата тымныы—оҕо оонньуута буолбатах.

Бу күннэргэ дьон сарсыарда, күнүс уонна киэһэ ытыстарын сэмээр ититэр система батареяларыгар, турбаларыгар таҕайан көрүллөр уонна сылаас буоллаҕына, бу сылаас ситимин быспакка мэлдьи итиннэн сайа туруоҕун наһаа диэн баҕараллар...

П. СЫРОВАТСКАЙ.

ОРОСКУОТТАРЫ НАМТАТЫЫ КЫАЛЛАР КЫАХТААХ

ДЬОКУУСКАЙ. Дьокуускай—Томмот учаастагар тутуу сметанан көрүллүбүт бэйиэ турар сыанатын намтатыы «Саха сирин тимир суоллара» АК-ҕа бүгүн тирэҕэ турар проблеманан буолар. Дальнай Востоктааҕы тимир суол Тындатааҕы отделениетын, «Трансстрой» корпорация «Востокжелдорстрой» фирматын, «Мостпротранс» бырайыактыыр-көрдүүр институтун, тимир суол үлэһиттэрин бөлөмнүүр Дальнай Востоктааҕы уонна Сибиирдээҕи университеттэрин бырэстэбиитэллэрэ ыытыллыаах компания специалистарын сотрутааҕыта буолан ааспыт научнай-техническай мунньахтара итэ боппуруоска анаммыта.

Тимир суол сүрүн объектарытар ыллык сиргэ уруллуутуттар, искусственнай тутуулларга, суол үөһээги тутуутуттар оскуоттары сарбыйыыга чөпчү этиилэргэ олоҕурбут генеральнай бэдэрээччитинэн научнай уонна бырайыактыыр тэрилтэлэринэн биллэриллибит техническай быһаарымнар мунньахха сиһилии ырытылыннылар. Быстахтык ыллахха, «Мостпротранс» бинирдиилээн станциилары уонна суол арахсыыларын республика наадыйыытын учуоттаан уларытарга, ыллас үйэннаах эмуоста конструкциилларын кээмэйин туһаарга, Дальнай Восток тимир суолугар туһаныыга үчүгэй сыананы ылбыт гофрированнай тимир турбалары туһанарга эттэ. «Трансстрой» корпорация нормативнай базаҕа, сыана уоскээһининэр, прогрессивнай технологиялары туһаныыга уларытылары киллэрэн уонна генеральнай бэдэрээттэхээччи бүтэйиктээх түмүгү ситиһиигэ саҥалыы сыһыаннаһыыларынан тутуу бэйиэ турар сыанатын намтатыыны оногоргго эттэ. Корпорация суоттаһыыларынан, итэ дьаһаллар сыананы 40 бырыһыанна диэри намтатыахха сөп, ол тутуу бүтүүтүн урут бэлиэтэммит болдьоҕун ылгатар кыаҕы биэриэҕэ. Шпалалары бөлөмнэһиигэ Томмот куорат ойуур сырьетугар базатын, олохтоох тутуу матырыйаалларын туһаныы боппуруоһун РФ суолта-иэйиэ министерствотыгар бөлөмнээн киллэрии наадата ыйытыллыбыт.

Дьаһаллары ырытан онгороорго Дальнай Востоктааҕы тимир суол Тындатааҕы отделениетын ирбэт тонгу үөрэтэр станциятын, тимир суол үлэһиттэрин бөлөмнүүр Дальнай Восток уонна Сибиир университеттарын тардарга, сыл ахсын 1,5-2 мил. тонна таһаҕаны таһыыны 2006 сылга хааччыйарга анаан бырайыактыыр домуоннары ырытан онгороорго быһаарыы ылылынна. Дьокуускай—Томмот учаастагар анаан тутуу куормаларын чуолкайдаһыыга барылы бөлөмнүүргэр балаҕан ыйын 25 күнүгэр диэри болдьохтоон «Мостпротранска» сорудахтанна.

СИА.

ИСТОРИЯ КЫРДЬЫГЫ КЭРЭҺИЛИИР

Хоту көһөрүллүү 55 сылыгар аналлаах дьаһаллар улууска балаҕан ыйын 29 күнүттэн саҕаланыахтара. Манан сибээстээн улуустааҕы «Маарыкчаан» телерадиостудия бэйэтин айар программатыгар көһөрүү тематыгар бэйэтин таһаарыыларын бэлэмниир. Оттон «Саха олох» хаһыакка нэһилиэстэр анал балаһалара тахсыыларын—бүгүҥҥү күөмэртэн Хадаар нэһилиэгэ саҕалыыр.

СОНУННАР

Хаппыыстаны быһыы саҕаланна

«Мыҥдаҕаайы» таҕаарыстыбаҕа Александр Алексеевич Слепцов салайар оҥуруотчуттар эвсиолара Бэс Күбэйи баайыыгыгар 6 гектарга хаппыыста үүнэрбитэ. Оҥуруот аһын бу көрүнэ даҕаны быйылгы от сайыныгга бэрт өлгөмүк үүнэн ситтэ.

Звено балаҕан ыйын 22 күнүттэн хаппыыстаны быһыыны саҕалаата. Манна олохтоох нэһилиэннэр тахсан көмөлөһүөҕэ, кинилэр бу үлэлэрин толорбуттан тута кууллаах хаппыыстаннан ыллыахтара. Маны тэҥэ таҕаарыстыба нэһилиэннэттэн икки куул хаппыыстаны биир куул хортуоппуйга хардары атастаһар.

Оскуола сылыйан—үөрэх дьэ саҕаланна

Нэһилиэк таас варианынан тутуллубут кини котельнайа оттуллан. Амма орто оскуолатыгар бэҕэһээҥиттэн оҕолор үөрэнэн эрэллэр.

Урукку сылларга холуйдахха, үөрэх балаҕан ыйын 1 күнүттэн буолбакка бу ыл 20-тин кэнниттэн оскуола үөрэнээччилэри үөрэтэр кыахтаҕара сойуччу түбэлтэнэн аҕыллыбат.

Культура дьиэтэ тоҥорулунна, эрэл—спортзалга

Болугурдааҕы Культура дьиэтэ аварийнай турукка киирбитэ хаһыс да сыла. Ниэҕэ гынан быйылгыттан тоҥоруллан—ититэр кинитэн араарылынна. Мыҥдаҕаайылар эрэллэрэ эрэ диэн тутуута ситэриллибэкэ турар санга спортивнай залларыгар. Маны нэһилиэннэр күүһүнэн мантан хаалбыт күннэргэ улахан тоҥоруулар иннилэринэ субуотуньуктарынан уонна тутуу бригээдэтин туруоран күүскэ ыыстахтарына эрэ культурнай дьаһаллары ыытар, мөччүт, нэһилиэннэр сыныалаҥын тэрийэр инэстэвэнэхтэрэ.

П. СЫРОВАТСКАЙ.

Культуралар көрсөр ыарахаттара

СР Культуртын министерствота «Культура уонна искусство» салаата 1998 сылга Правительство киллэрбит бюджетын барылын ырытан көрдө. Бюджет барыта 1997 сылга биллэриллибит бюджеты ыытта тэҥнии тутан көрдөххө 60 млрд. 561 мил. солкуобайынан сарбыллыбыт, онон 89 млрд. 345 мил. солкуобайга тэҥнэйэр. Бу бюджет ыллыллар түбэлтэтигэр улуустарга үлэлии сылдьар 8 тыһ. культура үлэһититтэн 5,5 тыһ. кийи үлэтэ суох хаалыа.

Материальнай оскуоттары болҕомтоҕо уурбакка уонна саамай кырата 500 киинин сарбыйыы усулуобуйатыгар атын вариаты ылан көрөр эбит буоллахха, оччотугар ол культура учреждениелара үлэтэ суох хаалыыларын көрүөх этэ. Министерство салайаччылара сомыллларынан, итиннэ бюджет «республика куораттарыгар уонна улуустарыгар культураны суох оҥорууга тиэрдиэ».

Библиотекалар тыа сиригэр культура уонна духовность суос-соҕотох кэриэтэ киинэриннэн буоллалар. СР Национальнай библиотекатын специалистара этэллэриннэн, салгынньэлэргэ киинэ маҕаһыынара суох, нэһилиэннэр хаһыаттарга уонна сурунаалларга сурутталар ньаҕа эмиэ суох.

СИА.

ЫАР ОХСУУЛААХ СЫЛЛАР

«Сахаада» хаһыат 1996 сыл олунньу 15 күнүнээҕи нүөмэригэр П. Петров-Хардыы «Биир саха, икки саха, үс саха...» диэн ыстатыйатыгар «Саха нэһилиэнньэтэ үс төгүл улуу-суһуу иэдээннэри охсууларга түбэспит: гражданскай сэрии, колхозтааһын уонна Аан дойду иккис сэриитэ» диэн суруйбута. Киниэн ону архив докумуоннарыгар олоҕуран сыыппараларынан бигэргэппитэ. Ыйыллыбыт сылга туһааннааҕынан Саха сирин, ордук кинигэр Чурапчы улууһун, нэһилиэнньэлэрэ: 1897 сыл—222653 (19483), 1926 сыл—237972 (18477), 1939—237641 (16543), 1959—228053 (12837), 1989—365236 (17833).

Гражданскай сэрии уота ордук күүстээхтик куудайчыламмыт Чурапчы улууһугар нэһилиэнньэ ахсаана ордук аҕыйаабытын 1926 сыллааҕы биэрэпис көрдөрөр. Итиннээ сахҕын кини суруйар: «Социализм үйэтигэр (колхозтааһын, промышленность сайдыыта, культурнай революция) Саха автономнай республикатын тутаах нэһилиэнньэтин ахсаана үүнэ хаҥыы туруохтаах этэ. Ону баара 1939 сыллааҕы биэрэпис көрдөрөрүнэн, республика 16 сүрүн улуустарыттан 10-гар олохтоох сахалар ахсааннара үү нүөхтээбэр таҥнары түспүт. Аҕыйат 1926 с. биэрэпискэ тэҥнээтэххэ. Чурапчы улууһун нэһилиэнньэтэ 2 тыһыынча киһинэн аҕыйаабыт.

Бирчиннэтэ Бастакытынан биирдии ыал эбэтэр дьиэ көргэн тутулун кэбиһэтэн тиһэвэр үрэйии буолар. Күүһүнэн ыытыллыбыт уопсайдааһын түмүгэр саха ыала төрөөбүт алааһыттан тэйбитэ, сүөһүттэн-сылгыттан маппыта, онтон олоҕо-дьаһаҕа сатарыйбыта.

Иккиһинэн, саха норуотун национальнай-культурнай тутулук, итэҕэлин сирэ-буорга тэнит буолар.

Сэрии кэмигэр саха нэһилиэнньэтин ахсаана эргүнэн сарбыллыыта өссө дириҥээк уонна күргэн барбытын 1959 с. биэрэпис көрдөрүүлэрэ итэҕэтиннээхтик туоһулууллар. Манна Чурапчы улууһун нэһилиэнньэтин ахсаана көбүрээһинэ бу икки биэрэпис ыккынэк көрдөрүүлэр.

Аны билигин сэрии иннинээҕи саҕаламмыт куһаҕан сыллар, сэрии алдьархайа, күүс эргэнэн хоту көһөрүү биһиги улууска нэһилиэнньэ ахсаанаа хайдах охсууну аҕалбытын манныкы таблицаттан көрүөххүт (улуус архыабын матырыйаалларга): бастакы холуоҥҥа—сыллар, иккискэ—нэһилиэнньэ ахсаана, үһүскэ—1000 киһи баһыгар төрөөһүн, төрдүскэ—1000 киһи баһыгар өлүү, бэһискэ—1000 киһи баһыгар айылгыттан эбиллии ахсаана (көһүүнэн).

1897	19483	31,1	22,1	9,0
1926	18477	55,4	35,2	20,2
1939	16543	55,4	35,2	20,2
1940	17700	50,4	32,3	18,1
1941	18357	36,3	33,8	2,4
1942	13352	26,2	58,6	—32,4
1943	7939	15,7	67,2	—52,0
1944	6996	20,0	49,1	—29,1
1945	8773	30,3	39,2	—8,9
1946	8305	41,5	27,0	14,5
1950	10695	45,5	29,1	16,4
1960	13361	45,0	12,9	32,1
1970	15926	23,5	11,6	11,9
1980	16300	23,9	10,9	13,0
1989	19800	31,0	6,9	24,1
1996	19261	18,5	10,0	8,5

Таблицаҕа нэһилиэнньэ ахсаана үүммүт сыл тохсунньу 1 күнүнээҕи турута көрдөрүллэр. Онон 1942 сыллаахха 13352 киһи хоту көһөрүллүү иннинээҕи нэһилиэнньэ ахсаана. Ол эбэтэ 1941 сыл устата нэһилиэнньэ хаһыы-үйэҕэ 5 тыһ. киһинэн аҕыйаабыт. Итиннэ 1941 сыл икки хомуурга сэриигэ барбыт түрүү эр дьоммут киирэллэр. Сутаан, хоргуйаан өлүү түмүктэриттэн көрдөххө, ити сыл 1 тыһ. ордук киһи өлбүт. Хайа уонна эстиититтэн-быстыытын куотан атын оройуоннарга, нуоратталга барбыт да эбитэ. 1942 сыллааҕы көһөрүү түмүгэр оройуон сэрии иннинээҕи нэһилиэнньэтин 43,2 бырыһыана—7939 киһи ордон хаалбыта. Дьаллуга аҕалбыт нэк нэһилиэнньэ хайдах эстан-быстан дьон өлүүтэ идэмэрдээхтик үрдээн, төрөөһүнэ быстар дьиҥнээн нэһилиэнньэ айылгыттан эбиллиэхтээҕэр көбүрээһинэ 1000 киһи баһыгар 1943 сыллаахха 52,0 киһиэхэ тиийбитэ.

Сэрии сылларыгар иэдээннэр нэһилиэнньэ доруобуйатын туругар улахан охсууну оҥорбуттара. Ачыгыйтааһын, олох дьаһах туруга мөлтөөһүнэ, тоҥуу-хатыы, туберкулез курдук социальнай ыарыы эрэ туруутулар тиэрдибиттэ. 1948 сыллаахха 7191 киһи көрдөрбүтүттэн 754 киһи бу ыарыыта хаатарбыта биллибиттэ, ол эбэтэр 10,5 бырыһыана. Киниллэртэн 218-ра аһаҕас сэллиэктээх этилэр. Эмиттэр сыралаах үлэлэринэн 1980-с сылларга эрэ намыраттыллыбыта. Ыарахан улуустартан биһиги маалдьи ыарахан балаһыанньалаах этибит. Онуоха сэрии сылларыгар улуус өссө көһөрүллүү иэдээнигэр түбэспитэ ахтыллыбат этэ. Хата, тэттэрүтүн эмиэн үлэлэрин итэҕэлин курдук көрдөрүллэрэ.

Сүөһү тирииткэр, мас сутуҥатыгар тиийэ аһылык ас буһарар ортаанар ыарыылара үксүүрүгэр дьон доруобуйатын уопсай туруга мөлтүүрүгэр, ыарыыларга утарылаһар дьоҕура намтыырыгар тиэрдибитэ.

Оҕо төрөөһүнэ сэрии кэнниттэн түргэнник үрдээн, биэс уонус—алта уонус сылларга кунүтээн өссө үрдүк өлүүнү баһыйан нэһилиэнньэ эбиллиитэ улаатпыта. Бу кэмҥэ нэһилиэнньэ уопсай ахсаанын эбиллиитэ бытааныыта эдэр кийиэт үлэ уоруха тардыһан, куоракка, сопунуу барыыта албэбиттинэн итинни быһаарыахха сөп.

Аны сэрии, көһөрүллүү кэмнэригэр төрүөбүт ахсаана аҕыйааһына нэһилиэнньэ төрүөбүн уонна аҕыйаабат, так эбиллиитэ 20-25 сылынан курус-курус аргыйаа биниэр тиэрдэрин демографическай көрдөрүүлэр туоһулууллар. Онон оройуон ол сылларга нэһилиэнньэ ахсаана хаһааҥҥытаар, доруобуйатын да туругар билиҥҥэ диэри сэлгэнэк костор.

Суһуурээн курдук айылҕа алдьархайа, империалистар тоҕо тардыбыт халабырдаах сэриилэрэ, онно эбии партия уонна олохтоох былаас салайааччыларын ортуттан геноцидка тиэрдэр сыыһа дьаһаллара аҕыйах ахсааннаах саха норуотугар, чуолаан, биһиги улууспут нэһилиэнньэтигэр итэрүүнэн өһөрүллүбэт охсуну оҥорбуттара. Ити түмүгэр оройуон сэрии иннинээҕи нэһилиэнньэтин ахсаанын сыччах 1989 сыллаахха эрэ ситиспитэ. Оттон революция иннинээҕи кирбиини билигин даҕаны сиэ илликкит. Итэ сорох эргүнэн оройуон үөрэхтээх, сайдыылаах ыччата, наукаҕа тардыһан, ылбыт идэтинэн, кыраҕа уонна эрэ үчүгэй, туйгуннар оҥоһуулаах дьоҕоро оҥороору эрдэтэр ороруга батыһан куорат сирдэргэ, атын улуустарга барбытыттан буолуо.

Афанасий ПЕРМЯКОВ.

ҮЛЭ БААР, ХАМНАС СУОХ

«Даймонор, даймонкар»,—диэн уостарыттан түһэрбэккэ кэпсэтэллэрин урут истэр эрэ этим. Ол иһин кинилэр тугу үлэлииллэрин, хайдах-туох дьон буолалларын билээри «Амма-Падана даймонда» алмааһы кырыылыыр завод управляющайын көрсөөрү тиийбиппэр суох эбит. Онон мастар П. Г. Соболинныын кэпсэттим.

—Николай Герасимович, завод хас сыллааҕыттан үлэтин саҕалаабытай?

—Бэйэбит биэс сылбытын туолабыт, 1993 сыл сааһыгар аһыллыбыта.

—Филиалларгыт ханна үлэлииллэрий, быһаан эмиэ баар дуо?

—Дириҥҥэ уонна Мугудайга филиалларданыыт. Быһаан диэн суох, ким төһөнү үлэлиириниэ хамнас аахсар.

—Хамнаскыт элбэх буолуо, ким төлүүрүн, үлэһиттэр хаһыаҕытый?

—Хамнаспытын «Туймаада-даймонд» акционернай общество төһөнү төлөрбүттүттэн көрөн төлүүр. Хайа да буоларын курдук хамнас сүттүк сааһын кэлэн биэрбэт. Бүтэһик хамнаспытын 1996 сыл бүтэһигэр ылбыппыт, бу сыл бүтэрэ бу кэлээ да харчы диэни көрө иликпит. Үлэһиттэр барыта 50-чэбит. Хамнас суоҕуттан үрдүк кылаастаахтар атын сирдэргэ көһөн эрэллэр.

—Харчы суох. Оттон үлэлиир, олорор усулуобуйабыт хайдаҕый?

—Үлэлиир сирбит тымныы, алмааһы кырыылыыр курдук үлэ-тэрилэ ыарахаттары үөскэтэр. Байдаастан тайнчи олоробут эрээри телефоммут суох. Дьоммут-сорбут ыалдьан сүһаллык наадыйдахтарына сибээстэһэр кыахтара мөлтөөр—телефон бэтүгүс диэн быһаар кэйэспиттэрэ. Үлэһиттэр дьиэтэ суох буолаахтарына, бастакы үлэлээччилэрбит олорор дьиэлэри хааччыйабыт. Элбэх киһи бөһүөлэктэн сиэлэн үлэлиир эрээри, аны тэһэр транспорбут суох, саты сылдьаллар.

—Хаһыгын да иһин, улуус иһигэр үлэлиир-хамнас олорор төрүттэ буолуохтаахыт. Олохтоох дьаһалта ортуттан көмөнү хайдаҕый?

—Кэмэ оҥоһуллубат.

—Саха сирин курдук алмаас баайдаах дойду кыараан бэйэ норуотугар үлэлэтэргэ эһиэхэн курдук заводтар оҥоруохтара элбэх. Онон идэлээх дьон наадалар. Одьулууннааҕы училищеҕа алмааһы кырыылааччы идэтин үөрэтэллэр. Эһиги оттон сыһыанныт, кэскилгит хайдаҕый?

—Биһиги элбэх кырыылааччы уонна дьылааччы идэлэригэр 6 ыйдаах курска үөрэтэбит. Остолобуойга босхо аһыыллар, хойутаан да буоллар кыра стипендия ылаллар, кырыылааннар, ылбыт таастарын иһин үүт төлөбүрүн аахсаллар. Одьулууннааҕы училищеҕа үөрэммиттэр практикаларын манна бараллар.

Манна үлэлээччилэр үнээ эдэрдэр эбит. Хас да үлэһити кытта кэпсэттим. Үтүктүспүт курдук: «Манна үлэлиир интэриэһинэй, үлэбитин сөбүлүүбүт, хамнас суоҕа куһаҕан, үлэни баҕас үлэлиэ этибит»,

Дьиэлэр уонна коллективтарыгар ньиргыттар үлэлии иэдэээхтэрин бабаралларын этэллэр. Үүс тардыыбытахха, кырааҕы көрөхтөөх, тулуурдаах саха ыччаттара кэриэту тиэһи дьүүрүһүтэ иллэтэр сиргэ итэҕэл илиилэхтэрин сэп буолла. Оттон хамнас этэргэ дьылы ханна да суох—ол аһаҕас кыыр проблема буолуо диэн эрэл сэнэ бүгүҥҥүн да ахсат...

Ан ПОСЕЛЬСКАЯ.

ХОТУ КӨҺӨРҮЛЛҮҮ 55 СЫЛЫГАР

ДОЙДУТА, ДЬОНО СУОХ ОҤОРТООБУТА

Ол курас тымныы тыаллаах 1942 сыл күһүнүгэр тоһо да тоҕус саастаахпын биһиги. эһэлээх эбэм тапталлаах Боруулаах алаастарыттан, төрөөбүт-үөскээбит түөлбэбиттэн бунатыннаахтык арахсан эрэрбин хантан өйдүөм баарай?

Биир күн эһэм кэлэн: «Бары хоту элбэх балыктаах сиргэ көһөр үһүбүт»,—диэн кэпсээбитигэр эбэм ытаабыта. Мин кинини үтүгүннэбин буолуо эмиэ ытаабытым.

Аллараа Бэстээххэ борокуот күүтэн түнэйбүт халлыныыт түһүлан этэ да барыллыбат. Ол күүтүүлээх аалбыт дьэ кэлэн барнаҕа ыыһык курдук синилэтэн аһыннаабытыныт. Биир сарсыарда: «Бииргэ эмээхсин өллөө»,—диэн айдааны истибиттим. Ол эрэйдээҕи тохтобууга таһаска сууйаан харайбыттара. Киһи өлбүтүн онно аан бастаан көрбүтүм.

Натаараҕа тийэн хаар аннынан балаҕан туттан сэйиһэ гэллээбэр хас да ыал буолан дьүвээхтэһан олорбутпут. Онно эрыый хойуу хааһыны тото сииппит. Бараахсан эйик миниигэһини! Бахаҕатынык сылабһа, үчүтүһэ барт курдуга. Бр тоҥмут-хапыыт дьоҥҥо икки үсүттүүр сыллааҕа барыбытыгар да өйдүүтүгэр-сүрэхпитигэр иигэн хаалбыт буолуохтаах. Дьонум этэринэн, ити балаҕаннэ оҕолуун-уруулуун уонча киһи өлбүтэ. Уһун эрэйдээхтэр хоту көһөрүллээбэр кэмүс үгүстэрэ ол тыалаах-куустаах дойдуга үйэ-саас тухары хаалбыта. Мин бииргэ төрөөбүт бырааттаак балтым тыыннара быстан биэрбэккэ бэрт үһүнүгэр арайдаан эбүттэрэ харахтар бу көстөр. Аны майлыох аҕабыт эһилдьыбытара. Ине сиэнэ эрэ кэнгул ылан тыыннаах эргиллибиппит. «Иэтэрэй тирбаҕо быстыбатэ» диэн итиин этэп эрдэхтэрэ.

Көһөрүллүү биһиэхэ аҕалбыт сор-муҥа, эрэйэтэбиитэ ити алдьархайынан түмүктэммэтэҕэ. Кыһалаттан төрүттэрбит төрүт сирдэриттэн төлөһийбиппит. Билигин уолоннеоххтэрбин кытта кинилэр сайылыктарыгар, алаастарыгар сылдьан кэпсэтэллэрин истэн, ордук сайыныбын, ымсыырабын. Ол 55 сыллааҕы тымныы күһүн көһөрүллүү иннигин төрөөбүт сирбиттэн матарбыта, аҥаат ахтылҕаны сүрэхпэр үйэлээбитэ. Аймах, хаан-уруу дьонмун билэттээбиппин. Сураҕа, Хадаарга Давыдовтар, Анемподистовтар, Чаҥырга Флегонтовтар диэн баллар буолуохтаахтар. Төрүт уустарбын кытта сибээстиир дьонунан аҕам бырааттаа Иванов Роман Гаврильевич Хаҥахсытынан, Дириҥҥэн, куоратынаан олорор оҕолоро уонна эдьиийдэрим Анисия Анемподистова, Матрена Эверстова оҕолоро буолаллар. Бу дьону кытта кыраҕан баран хам-хаадьа алтыһан хаан-урууларым түстарыныан билэбин. Чугас дьону тыыннаахтыы сүтэрин, олох кыдьарык тумаҥыгар кинилэртэн бастаан ордон сүтэг хаалыах түстэххэ сүрдээх ээ. Ити барыта 1942 сыллааҕы көһөрүллүү содула.

Бүтэйдээх.

Мария ИВАНОВА.

ХОТУ КӨҺӨРҮЛЛҮҮ 55 СЫЛА

ХАДААР НЭҺИЛИЭГЭ

БАСТААН ХАЙДАХ САҔАЛАММЫТАЙ?

Сайыҥҥы күн киирэн, күһүҥҥү бириэмэ чугаһаабытын биллэрэ, сэрии түһэ оҕуста. Сорохтор чэпчэкинэн, сорохтор тэбэхтээн мустубут дьон киирт-тээн миэстэлэрин булаттаабытынан барбыттара. Урукуттан мунньаҕы салайа үөрүйэхтээх Федоров тырыбынаҕа судьуйадьуйан көрүн. «Билигин урукбутуттан чыынха атын тэриллиилээх, үлэлээх-хамнастаах, атын устаавтаах колхоз буолбутугунан бырабылыанньа чилиэннэрин сыта талабыт. Мин эһиэхэ ааннан кэлбиппинэн уонна хайыы-үйэ «Тэлэй» колхоһугар бырабылыанньа председателинэн анаабыт суруктарын туппутунан, элбэх ороһордооҕун билбит ангардаах киһи буоларбынан хоту барсыбатым. Ол ыйаан баран сыл курдук бииргэ үлэлээбит колхозтаахтарбар салайар аппараакыттан талсыһан бараммын, бырааһаайдаһар баһалааххын» диэтэ.

Баччаҕа диэри саҥата суох боломуочунай курдук олорбут М. Г. Алексеев олохтоох сэбиэккэ секретарынан бараргытар колхозтан тахсыбатаҕын, онон хоту барсар баҕалааҕын туһунан этэ.

— Мохсоччо нэһилиэк үлэтигэр эрдэлээн балачча үлэлээн. Онон бырабылыанньа сэстэабыгар киһилэрэ турамныт. оссо председателиэн таларта уонна субу киэһэттэн ааһайбытынан барарыгар быраабы биэрэргэ. Оттон Куачинын сикугар суоччут кассирынан, бырабылыанньа чилиэнинэн П. И Степановы эбии киллэрэргэ. онон бутэр, — диэтэ Р. П. Луковцев. Ити этиини колхозтаахтар бары сөбүлээтилэр, утарсыыта суох бөрөтөкүөлгэ быһа суруйар-га диэн буолла.

Ыыладыапсыгынан П. С. Яковлев, ревизионнай комиссия председателинэн Е. Ф. Егоров, чилиэннэринэн Г. К. Прокопьев, Е. П. Фомин, тутуу бирикээдьиирэн Р. П. Луковцев, маастарынан Г. Г. Кондратьев, балыктыырга опыттаах А. Р. Михайлов, К. Н. Степанов маастарынан талылыннылар. Аны колхоз баайын-дуолун илдьэ хаалар эппиэттээх киһини таларга М. Г. Алексеев этии киллэрэр уонна аввар. суруйар. ханна баҕарар турууорсар, алкасар кыахтаах киһи буолтуохтааҕын саҥатар. Хас да киһиттэн талан П. Е. Григорьев сөбүлэстилэр. Оттон салгыы көһөргө тэрээһин үлэлэрэ быһаарылыстыбыт, кэпсэтистибит.

Хааллараар дьонноро суохтар ииткиниилэрин колхоз суоһута хааллыбыт хаарчаҕар аҕалан укпуттара. Хас даҕаны урут колууртэ үлэммит ынахтары алра кэлэ ырдабыла солбуйарга туһаныахтыт дэсиһэн холбоһон барарга сүбэлэстиҥэр. Онон үгүстэр кэтэх сүөһүлэрэ ортоҕо киирэн холбоһон хаалла. Күн киэһэрдэ даҕаны барт суһаллык хомуна охсон хоппорго дьаһайдылар. Бастаныттар Бүөр ардаа баһыгар тиийиилэригэр нэниинилар нэһэхтэрибиттэн сыта хонньубуттара.

Айаммыт наһаа быстаана. Бастаны түүкмүтүгэр аһаҕас халлаан анныгар ним ханна түбэһиэх хоммупппут. Нөҥүө сарсыардатыгар эрдэһиттэр чэйдэрэ хайыы-үйэҕэ оргуйбут этэ. Оттон кэнниэ, эт сиэн баран биһиги, оҕолор, хаарчаҕтан кэлэлэрү аҕалтыны ыстанныбыт. Бүгүн Өргөннөөххө тиийэн лаалпыттан чэй, тэбах ылгра, суоһу элөрөн сиирга сүбэлэстилэр. Колхоз аҕыйах сүөһүтүк үүрээччилэр биһигиттэн арыый урутаан айаннаатылар. Күн балачча үөһэ туйдаҕына Өргөннөөххө тиийдибит. Баатаралар мунхаалы сылдьаллар эрэлы, мэтийбиттэр этэ. Астара олох суоҕа, куеххарэ түгү эмэ бэристэвиэ уоһиэлэр үһү. Оҕолор ииһис үлэбиктиһэн мас колуйаһалаах тэлиэгэлэрин сүөһү ноһуомуйаан оҕуччуохтааһын этэ. Итк киэһэ нуула тумус тыыҕа тохтоотубут. Дьоммут суоһуһэрин даҕа эрэ ыйдарэн илдьэн хаалбыттар, колоору эмиэ оҥо пэтибит. Сүөһү аларэн үлэстиҥ буолла. Биһэр дьонноохтор олохтоохтороо кырэ да буолтар эт бэристилэр. Онно үөрбүттэрин эрэхсит.

Айаннаан кэтэхит ахсын 12-13 саастаах оҕолор ырамммыт тиһиэгэбитин да оҕунуохтаабат буолбубут. Оттон улахан дьон иннинкидэрэ ситэн сэн-сөбирэлхайдаҕын, коло туругун бэрэбиэрэлээн кэлэллэрэ. Дьэ улахан сыралаах айан этэ. Таҥа хонук айаннаан Бастаахха тиийбиппитин билбэтим.

Биир ыраамҥаны булан талах быһыгар олутталлыбыт. Улахан дьону сыыктаата түһэрэ биһинсиэн, олдьоі уолаттары, коло ыкыата ыыттылар. Атгары сэаэт сылдьан, орустары кусйен-хабйан мэччитэбит. Ол киэһэ киллэн, суусна диэн аҕы аҕалан тото-хана аһаттылар. Үөрүү бөҕө, мэлдьи маннык айҕахпыт диир бадахтааххыт. Итк курдук аһарас халлааны ыйыыр хас да хонуубут. Хаһан илдьаллара билбэт. Кэмниэ-кэнэҕэс «Лена» борохуот баарсалары сосуттуҥан тиийэн кэлэн ыыттаата. Доҥдубутуттан тэйдэр-тэйэр истибит...

Балаччи айаннаан Дарыылаахха тиийдибит. Борохуот тохтуурук кытта М. Г. Алексеев дьону кинир. таан үрэл үстүн биэрэкка түспүттэра. Олор оргорутар атын колхозтартан эмиэ баар быһылаахтара. Буна, капитаны ниттэ кэрэстиилээх эбиттэрэ буолуо. Дьоммут биэрэккэ үөһэ тахсан бара турдулар. Чоэумчэ буолаат суутарыны тохору хааламмыт кууллары сүгэн тиийэн кэлэллэр. Киирэлээрин кытта борохуоллут кинээ ыытастык, биирдэ үһүнньүк чыһыырда даҕаны, баарсабытын дьитиндьигин хамсатан биэрэгтэн тэйиитэ түс хоту дьулулубутунан барда. Сотору буолаат «Дьоммут ол кэлэлэр, борохуоту тохтотуҥ» диэн хаһыылар иһилиннилэр. Тохтуох баһаатэх буолуо дуо. Хаалбыт дьон оргуо көрдүүр быһыылаахтара, биэрэк үстүн тэттөрүлээри сырсыбыттара. Онно биһиги колхозтан О. О. Алексеев, А. М. Гермогенов, Р. М. Климов хаалбыттара. Оттон Чурапчы хоту нэһилиэктэрин колхозтарыттан эмиэ элбэх киһи куоттарбыт сурахтаҕа. Буттахпыт ол...

Михаил КОНДРАТЬЕВ,
хоту көһөрүллүү кыттыылааҕа, тыыл, үлэ бэтэрээнэ.

БЫҺЫТТААХТАН...

Сэрии бастакы сылларыгар ССРС Министрдэрин Советын уонна ВКП (б) II КК Сибиир уонна Дальний Восток өрүстэригэр балыгы булталаһыны сайыннарар туһунан 1942 сыл тохсунньу 6 күнүнээҕи уураахтарыгар олоҕуран, РСФСР Балыгы булталһыы наркомун систематын Саха сиринээҕи балыгын трестэ сааһынны суолталаах трест уларыталлан тэриллибитэ. Бэрт кылгас кэм иһигэр балык хас даҕаны заводтара, ангардас итинэн дьарыктанар 32 колхоз уонна республика бары оройуоннарыттан 450 балык бириигэдэлэрэ тэриллибиттэрэ. Урукуттан үлэлиир балык заводтара кэҥэтиллибиттэрэ. Ол түмүгэр сэрии сылларыгар 2 мөл. кэриҥэ пуут балык государствоҕа туттарыллыбыта. Итинтэн аҥарыттан тахса пуут бастыҥ хаачыстыбалаах балык сэриилээһэр армияҕа ананан ыытыллыбыта.

Ити дьаһаллартан сибээстээн биһиги оройуоммут колхозтарын аҥардара күүс ортугэн хоту көһөрүллүбүттэрэ. Ол иһигэр Хадаар нэһилиэгиттэн «Интернационал» уонна «Кыһыл ырыыс» колхозтар хоту ыгаарыллыбыттара. Бастаан Эдьигээн оройуонугар Быһыттаах учаастагар кутааннах кумаххэ сүөкэммиппит. «Кыһыл ырыстан» 37 хаһаайыстыба, ити иһигэр 31 эр киһи, 25 дьахтар, 10-ча ыырдьаҕастар. 40-тан тахса оҕо, оттон «Интернационал» колхозтан 50-ча хаһаайыстыба, ол иһигэр үлэни ылбыт 40-ча эр киһи, 96 дьахтар, 60-ча оҕо киирбиттэрэ. Биир даҕаны дьиэ суох сиригэр тиийэммит бараах-балаҕаннары туттубутунан барбыппыт. Олору тимир оҕоҕунан сылытан киирдьэҕэстэрэ, оҕолооххору олордуталаабыппыт.

Үлэни кыанар ортубут кыһыны быһа мунхалаабыппыт, сорохтор түүлээхтээбиттэрэ. Уопута суох буоламмыт балыгы ылбат этибит. Нуорма диэн аттаах ыйта 4 кг буолуу биэрэллэрэ, атын эбиилэр аспыт суоҕа. Ол түмүгэр кыайан үлэлээбэттэр оччыктаһыннара саҕаламмыта. Ангардас итк кыһын илэматын сөбүлээбэннэ, аччыктаан уонна сиилиилэри 40-ча улахан киһи, 10-тон тахса оҕо өлбүттэрэ. Биирдии киһитэ хастыы да киһини көмөрбүт.

Оттон 1943 сыл сайыныгар күнүстэри-түүннэри өрүскэ балыктаабыппыт уонна туту бултуппусупп тута туттарар иһэрбит. айахпытыгар ыраны даҕаны сиэйбит көнүллэммэт этэ, сууттаһар куттал баара. Итк сайын балачча бултуйбуппут. Олтуктбытын тута түүһээн иккилии центнердээх буочукаҕа угарбыт. Ону күһүн борохуотунан тиэйэллэрэ. Улам уопуттуран барбыппыт. 1943—1944 сс. кыһын эмиэ мунхалаабыппыт, илимнээбиппит, түүлээхтээбиппит. Ити сыл 22 киһи өлбүтэ. Икки кыстыы устата уонсэҕэ 10-тан тахса киһи суоруна суолламмыттара. Быһыттаах учаастага балыгын сапаастаа эрэйбитинэн 1944 сыл сайыныгар «Кыһыл ырыыс» колхоһу Булуҥ оройуонугар Быков-Мыына кииллэрбиттэрэ уонна олохтоох Молотов аатынан колхозка холбообуттара. Оттон «Интернационал» колхоз Тумат иһиллиһэр киирбитэ. Быков-Мыс бултаах дойду этэ. Арангастаахха саҥа учаастагы аһаннар үгүс балыгы ылбыттара. Мыыс чааһыгар учаастагар. Хоохучча нуучаҕар. Остуолба хайа таһыгар мунхалаан балаччча балыгы туттарбыппыт. Быков балыгын завода республикаҕа киэҥник биллэр барбыта.

Быһыттаахха «Кыһыл ырыыс» колхозтан П. Е. Алексеев, И. С. Алексеев, П. Н. Фомин, В. Г. Степанова, М. Г. Фомина, М. Д. Михайлова, М. Н. Яковлева, Р. П. Луковцев, К. Н. Степанов, И. Н. Кузьмин, К. К. Степанов, В. П. Фомина, О. Н. Луковцева, М. Ф. Егорова, Ф. С. Кондратьева, Г. Р. Михайлов, М. С. Кириллина, А. Л. Ксенофонтова, Л. С. Ксенофонтова, А. Л. Ксенофонтова, И. М. Алексеев уонна 10 кыра оҕо Быковка А. С. Андросов, Е. П. Фомин уо. д. а. көмүс уҥуохтара көмүллүбүттэрэ. Оттон «Интернационал» колхозтан А. Д. Дьячковская, В. Д. Сукнина, А. Д. Протодьяконова, А. М. Сукнова, Д. П. Гермогенов, П. П. Тарасова, Н. П. Пирожков, Д. П. Харитонов, Г. С. Ксенофонтов, В. Г. Васильев, А. П. Титова, А. П. Харитонова, М. П. Дмитриев, А. В. Дмитриева, П. Е. Харитонов уонна 8 кыра оҕо көмүллүбүттэрэ. Оттон Тумаҥҥа 9 киһи эргиллибэттик сытааллар. Быһыттаахха икки колхозтан, олох ситэтэ суох дааннайынан 52 киһи, ол иһиттэн 16 оҕо көмүллүбүтэ. «Кыһыл ырыстан» Быковка П. А. Степанов И., П. Н. Григорьев, М. В. Григорьева, З. Ф. Матвеев уонна биир кыра оҕо эмиэ бу сиргэ сытар хаалбыттара.

Сэрии сылларыгар Хадаар нэһилиэгин ыраах хоту көһүүк үлэбит дьонноро кыайыыны туругуттан тэһиҥэр тугар күүстэрин харыстаммакка үлэлээбиттэрэ. Биһиэхэрин кылааттарын киллэрсибиттэрэ. Олортон Е. А. Агеева, А. С. Ноев орденнарынан, үгүстэр «1941—1945 сс. кыргыһыыга үлэлэрин иһин» медалларынан наҕараадаламмыттара даҕаны толору кэрэһэлиир.

Михаил МАРТЬЯНОВ,
хоту көһөрүллүү кыттыылааҕа.

Хоту көһөрүллүү сылыгар сэттэлээх бэйэм этим. Ийэм сайын Нуотараҕа оттуу барсыбыта. Мантик Сэмэн Никоновтаахха хааллрбыта. Арай биирдэ улахан дьон элбэх бултаах-астаах, балыктаах, хааһы мээһыкан быһыта сыппыан ылан сиир ыраах Булуҥ оройуонугар көһөр үһүбүт дэһэн кэпсэтэллэрин истибитим. Сотору ийэм Нуотараттан киирбитэ уонна тэрилэх дойдубутуттан ханна эрэ барбыппыт. Сороҕун олох өйдөөбөппүн. Хаар түһэ турдаҕына Быһыттаах диэн аатыыр сирдэригэр кураанах кумахха сүөкээбиттэрэ. Таһырдьа оһох-маһан хахалаанан олорбуппут, күһүҥҥү тыал курдаттыы уурара, наһаа тоҥорбут. Улахан дьон ханна эрэ үлэлии бараллара, киэһэ биирдэ кэлэллэрэ.

Киһилэр улахан бараах-балаҕаннары туттуттар этэ. Олортон биирдэстэригэр П. К. Дьячковскай дааҕы кыталры М. В. Никонова, А. В. Никонов уонна биһиги буоламмыт бииргэ олорбуппут. Кыһынын Быһыттаах диэн күөлгэ балыктыы барбыттара, тугу даҕаны ылбаттара эбитэ үһү. Сааһыары икки кыра балыгы аҕалбыттара. Ол иһин кыһыны быһа силиэй курдук убаҕас хааһынан үссаҕан олорбуппут. Нуорма бөлүлүөнэ үһү диэннэр кыһык биирдэ лэппиэскэ оҕостон сиэбиппитин билиэннээгинэ диэри умнубаппын.

Кыһын дьахталлар тутуу маһын хатырыктыыллара, Аллара өрүс биэрэгиттэн хоҥнорон баран биһиги дьахталларбыт үөкүрүтэн, оттон биһиэхэр былаах ...

ААСПЫТ ОЛОҔУ САНААН

эриһэн соһон өрүс хааһытар таһааралларэ. Онно «Интернационал» колхозтан Вера Григорьева, мин ийэм, Мария Сукнова, Анастасия Дьячковская, Валентина Осипова үлэлииллэрэ. Ити хатырыктаммыт маһынан саасыттан. оскуола тутуутун саҕалаабыттара. Итинниэ биһигиттэн С. Никонов, Е. Пудов, Е. Алексеев, Н. Адамов уонна «Кыһыл ырыыс» колхозтан баһылара. Ити курдук киһилэр Быһыттаахха хас да дьиэни туппуттара.

Оттон 1943 сыл сайыныгар эр дьоннор өрүс үгүөр балыктыы барбыттарык нэһиэ ийэм, Н. Пудов, Н. Дьячковскай, Ф. Пудов, Н. Никонов, о.д.а. уонна «Кыһыл ырыыс» колхозтан биир бириигэдэ кумахха балыктаабыттара. Онуоха миигиттэн биир сыл балыс Гоша Никонов (Ныкыллаай) уонна мин кыргыттары батыһан кустах диэн кыра балык тохторук итигэстээн туустаах сылдьан, кэлин хостоон баран, сиикэйдии сиирбит. Инин мунгханан өрүһү таҥкары хаста да түһэллэрэ. Биһиэннэрэ эһэйбэллэрэ, оттон «Кыһыл ырыстар» сиэ илаллара. Онон куттаммакки бэрбиттарын кэнна итигэстэнирбит.

Ити күһүнүгэр Быһыттаахха икки учууталлаах начальнай оскуола аһыллыбыта. Онно үөрэнэ киирбиппит өйдүүбүн.

Дмитрий ЛУКИН,
механизатор, пенсионер.

ХАТЫҤ ЧАРАҤНАРБЫТ БАРАХСАТТАР

Аҕам барахсан алаас быыһыгар үөскээбит, ийэ дьиэни билбэтэх атаах, ирииньэх уолун аан бастаан 1918 сыллаахха Чурапчыны көрдөрбүтэ. Оччолорго аҕа хоту тыатын быыһынан сибэккиэ барбыт. Оҕотук санаабар бу хатыҥнара бэриммэтэх, халыҥын сүөрүм. Эдэркээн кыыс курдук мичээрин, айгыр-ардыгын, уолан уол курдук чэгиэнэрэн-чэбдик-тэрин сөбүргүү көрөрүм. Уран тыллаахтар уруйдууохтара, хомоҕой тыллаахтар хоһуйуохтара дии саныырым. Барахсаттар иэйиилэрин, хагдарыһан, үп-үрүҥ субалары. Ньалхаарҕай күн-күөх сэбирдэхтэрэ тыалга тэбис-тэҥник тэлэбирэһэллэрин ким астына-дуоһуйа көрбөтөөй, хаһа бэйэлэрэ уоллааах кыыс сиппэскэлэрэ көрөн эрэ аһыыктарай.

Автономия 10 сылын бырааһынньыгар 1932 сыллаахха Н. Д. Субуруускай таҥнабыт ыйыгар ноноох буолан сылдьар. Манна паркыйа Новгородовка аналлаах бирэ саллааһыах суруһу санатар трибуна туруорулубута. Оройуон актыырбыт ньыкабыттара кыыралдьыбыттара. Молдьэхсэттэн кэлэн көрсүөх, оонньуох, кыыһыйсыах буолан иннибит уолаттарын сүтэрэн кэбиһэннэр дьон быыһыгар саарыллорун бу-лаан ылаҥнар туһулгэҕэ иккэрбиттэрэ. Кыыһылыттар чуурдаһан бүтэн олордохторуна, маалдьаакылар уһун, хатыҥыр уңуохтаах Прокопий Посельскай диэн уолларын кыһыы туоһутар аҕалаллар. Курбуу курдук уңуохтаах Прокопий кылбыйан кылбаҥнатан бүтэйин туоһу хаамыы агарыыаа аһара түһэр. Онуоха кыттааччылартан ииии түһүүтүн ким даҕаны аһаҕарга сорунан көрбөтөөө, кыыһын тумуннэлэр буолбута. Ол иһин дьон саҥата оргуйа түспүтэ: «Чурапчыга улахан кыттыыһыт оҕо үөскээбит, бар-дьонугар бинрда түһэн көрдөрдүн» дэһиспиттэрэ.

Былыргы сиэр-туом быһыытынан ким эрэ ыалын быһан бүтэйин туоһу тыаһаттаҕына абатэр аһардаҕына бастаан аһарбыт кини туоһун дьэ ыраастыахтаах. Өҥнэтүн киһ-сэр нүрэстэһэргэ санаан кыраан даҕаны аһарбыта буоллар, биир дойдулаахтара уолларыгар Прокопий Посельскайга эрэллэрэ улахан этэ, кыһыйдаҕына эсэ лаппа да ырааттаан кэбис-тэрин кэнгүлэ курдук каасаабиттэрэ. Н. Д. Субуруускай сиэрдээх, улахан салайааччы этэ. Кини ыллар хаамыыта метртэн ордуга саарбаҕа суох. Оччотугар 12 туоска түөртүү киһи хаамыытын даҕан көрүн. Ол иһин аьон көрдөһүүтүнэн эсэ түһэргэ уолу уоһугуна бэрбэтэх, сахалар сиэрдэрин-туомнарын кытааннахтык тутуспут.

Республикаҕа үрдүкү дуоһунаһа олорон Н. Д. Субуруускай инициативатынан Чурапчытааҕы педучилище икки корпуһа, мэндиэмэннээх санаторий дьиэтин, опорнай оскуоланы, уонсайдары кыагас болдьохто туттартаан үлэҕэ киллэрэбитэ. Кини объектарга элбэх үлэһит илии түһэ тардыллыбыта, үгүс тэрээһин үтэ ыытыллыбыта. Онуоха үбүлээһинин быһаарыыга Николай Дмитриевич үтүөтэ-өҥөтө сүҥкэн. Билигин кэлэрэ аан дойдуга киэҥник сураҕырбыт Чурапчытааҕы республиканскай спортивнай интернат-оскуола үүнэр-сайдар, физкультураны уонна спорду пропагандалыыр.

Интернат-оскуола кыраҥнааҕы уолаттар үүммүт хатыҥ чараҥнарбытын бурдук сирэ оностобутун диэн ааттаан солообуттарын, билигин оһорбо сиргэ кубулуйан сирдэрэ-уоттара тоһутталаммытын сөбүлүүр көрөрүн. Бу саҥа дэриэбинэ бастаан тутуллуутугар, үөскээбиннэр дэлэлээх хатыҥ урусхалламмытын аарар-суоттуур, буһа, уустук буолуо. Хатыҥнардаах-чараҥнардаах диэн аанна-суолга киирбит, ырылаҕа ылламмыт Чурапчыбыт билиигини кэстүүтүн ким барыта хомойо-хараастан көрөр буолла. Бэйэбит бурүйбутугар, туллныыр эйгэбитигэр харыскала суох сыһыаммытынан көрдүбит, үлтүрүтэ тэпсибит хараммахай хатыҥнарбытын, хатыҥчааннарбытын чэлгүтэр түһэрэрэ сүрүн болдьомтобутун ууруох тустаахпыт. Билигин хас биирдии тэрилтэ, ыал хатыҥы олордон күөх суугун быһыыгар суулааан олорорун ситиһэ сатыахха. Онуоха Чурапчы салайааччы дьаһалтата быһаарыахтаах үлэни ыытарыгар баҕарабын этэ. Сонноно тулатынааҕы хатыҥ оһуурдары харыстыыр, алдьаттарбат туһугар үлэни ыытыахха.

Хатыҥнарбыт барахсаттар тоһус тумуллаах, томторҕоох Чурапчыбыт тоҕойдорун, киэҥ илиэһин чэрчилэрин, арыы тыаларын кэбын хаһыылаһан үүммүттэрин, силигилээбиттэрин. Эбэ эн буорун маарылаах киэргэл буолан сүүгүнэһиттэрин, амахаһан үжнуом барарар. Ону чөлүгэр түһэрэргэ биһи бүттүүн туруннаргыспыгар баҕарабын уонна кини кэскиллээх дьылалын олохтоохтор таба өйдүөхтэрэ диэн бигэ эрэллээхпин.

Николай СОЛОВЬЕВ,
улуус бочуоттаах гражданина.

Хаһаайкаларга сүбэ

Оҕуруот аһын уүга да, паарга да буһарыахха сөп

Ууну элбэҕи кутар сатаммат, бэйэтин эрэ сабар тыныахха наада. Паарга буһарарга аналлаах (угаа хабиһэр сиэккэлээх) кастрүүлэ үчүгэй, ол суох буоллаҕына, дуршлагы кастрүүлэҕэ угаан онно оҕуруот аһын куталлар. Кастрүүлэ түгэҕэр кыра уу кутан, ол паарыгар буһараллар.

Паарга буһарыы ууга буһарардааҕар ордуктаах даҕаны, итэҕэстээх даҕаны. Ордуга диэн оҕуруот аһын минеральнай веществоларын мээнэ сууралыбаттара уонна амтаннара симэһэйдэнмэт буолар. Ол оннугар эр буһар, онон витамина аҕыйыыр.

Хортуоппуй собуттэр уонна буһара үчүгэй. Уота куустаах буоллаҕына нйэ сиикэй эрээри таһа хаҕыта барар. Ильдьи кыһыллыбыт (пюре) хортуоппуйга тымныы үүтү кутуллубат, сиэрэй өнүнэлэр амтана олус түһэр. Итии үүтү сылыа эбэн кутуохха наада.

Гороҕу уонна фасолу түргэнник бусторун диэн оргуйбут тымныы уу кутан 6-8 чаас туруораллар уонна ол уутугар буһараллар, буһан бүтэрин саҕана туустууллар.

Оҕуруот аһын ииии кыһыаһа сорукуойдуулар: кыра арылаах хобордооххо эбэтэр оҕуруот аһын бүтүннүү сабар итии арылаах диринн иһинэ.

Түргэнник саһархы хаҕыстыйдан диэн хортуоппуйу уонна атын да оҕуруот астарын салфеткаҕа сотон нуурдаллар.

Оҕуруот аһын суулаан буһарыах иннинэ бастаан ууга ненкөрү эбэтэр кыра ууга ыга халлахтаан бутэйдии буһараллар. Угус оҕуруот аһа, холобур, сүөллиэ, оҕуруот аһа начыыннаах хортуоппуй запеканка, аблокалаах хаппыыста уо. д. а. маннык буһардахха олус минньигэстэр.

Сорох оҕуруот аһын холобур, хортуоппуйу, алюминиэй фольгаҕа суулаан буһарыахха сөп. Оттон хобордооххо соустаан буһардахха эсэ туһсар.

Сороҕор оҕуруот аһын бэйэтин сумалыннгар бүтэйдии буһараллар, оччоҕуна олус минньигэс. Кыратык уу, ииии эбэтэр соус эбэн, ыга хаппахтаан бүтэйдии, маалтах уонна аа-дьуо буһараллар. Тургэрэр тумалары кутуоххха сөп.

Тэлэй туһэгинэ бүөрту буолар, онон хомуйаат от кун ыраастыан астыыр ордук. Бастаан сиһыыгыр бүөрүн ыраастыыллар, бүөртүйбүт эттин быһан быраҕаллар, элбэх чиэрбэлээх тэрүт да ылбаттар. Астыырга үчүгэй бууллуу диэн кыратык уонна улахаһын сус-түсүнэ наардаллар. Кыра тэлэйи бу түһүүү, оттон бэдэру кырбаан баран аһыҥ туттааллар. Орто тэлэйи сэлээппэтин арааран баран ал дьаппааккэ, атаҕын хирбаан эстыыллар.

Пластинкалаах тэлэйдэртэн урата хайа баҕарар тэлэйи хатарыахха сөп. Пластинкалаахтары туустуур түгэй, ордук хаар тэбэ (грузди) уонна кубачыык (рыжик). Мариновулуурга эдэр үүнүк тэлэйдэр, хатыҥ тэлэйэ уонна төтиэ тэлэйэ бараллар.

Оҕуруот аһын тумалыыргэ араас соустары туһаныахха сөп. Олортон сорох соустары маннык оҥороллор.

Күнду кэргэним, ийэбит, эбэбит, тыыл ветерана, хоту көһөрүллүү кыттыылааҕа, Сылаҥ наһылыга олохтооҕо

МАКАРОВА Боя Захаровна

ыарахан ыарыыттан өлбүтүн, дириҥник курутуйан туран, аймахтарбытыгар, доҕотторугар, дьүөгэлэригэр биллэрэбит.

Кэргэнэ, оҕолоро, сиэннэрэ, хосиэннэрэ.

Макарова Боя Захаровна өлбүтүнэн дириҥник кутурҕаннарын тиэрдэллэр:

— Кэргэнигэр, оҕолоругар, сиэннэригэр, аймахтарыгар Сылаҥ нэһилиэгин дьаһалтата, кырдьаҕастарын сэбиэтэ.

— Кэргэнигэр, оҕолоругар, сиэннэригэр бииргэ үлэлээбит Дягилевтар, Макаровтар, Трофимовтар, Михайловтар, Охлоптар.

— Кутуөпиктүтүгэр Афанасий Михайлович Дьячковскайга, оҕолоругар, сиэннэригэр, кэлиниттэригэр убайа, кини оҕолоро, кийииттэрэ, кутуөттэрэ, сиэннэрэ.

Кыыһыгар Дьячковская Федора Афанасьевнаҕа Сылаҥ орто оскуолатын бииргэ үөрэммит бүтэрбит табаарыстара.

Тапталлаах кэргэним, аҕабыт, убайбыт, быраспыт

ДОГДОНОВ Семен Гаврильевич

39 саалигар ыарахан ыарыыттан өлбүтүн, дириҥник курутуйан туран, барыы доҕотторугар, бииргэ үлэлээбиттэригэр биллэрэбит.

Кэргэнэ, оҕолоро, бииргэ төрөөбүттэрэ.

Догдонов Семен Гаврильевич өлбүтүнэн дириҥ кутурҕаннарын тиэрдэллэр:

— Кэргэнигэр, кийиитигэр Февронья Самсоновнаҕа, оҕолоругар Люсяҕа, Туяраҕа, Галинаҕа Бэлтэкэттэн эдьийэ Дария Гаврильевна, күтүөтэ Василий Митрофанович Жирковтар, саҥаһа Софья Ивановна, убайа Савелий Гаврильевич Догдоновтар, балта Надежда Гаврильевна, күтүөтэ Андрей Иванович Григорьевтар, Чурапчыттан эдьийэ Мария Гаврильевна Догдонова.

— Сиэнэпчитигэр Февронья Самсоновнаҕа, балтыларбытыгар Люсяҕа, Туяраҕа, быраапчытыгар Галяҕа Бэлтэгэттэн Александра Васильевна, Роман Дмитриевич Седалищевтар, Чурапчыттан Марина Дмитриевна, Василий Васильевич Жирковтар, Оксана Васильевна Евграфова, Любовь Ксенофонтовна, Гаврил Васильевич, Рома Жирковтар.

— Кэргэнигэр, оҕолоругар, бииргэ төрөөбүттэригэр Чурапчыга бииргэ үөскээбит доҕотторо Монастыревтар, бииргэ үөрэммит табаарыстара.

Тапталлаах оҕобут, балтыбыт, эдьийбит, доруобуйа харыстабылын туйгуна, Таатта улууһун Баайаҕа нэһилиэгин олохтооҕо

ВИНОКУРОВА Анастасия Васильевна

ыарахан ыарыыттан өлбүтүн, дириҥник курутуйан туран бары доҕотторугар, билэр дьонугар иһитиннэрэбит.

Ийэтэ, агата, эдьийэ, убайа, быраата.

Улэ Кыһыл Знамята, «Бочуот Знагы» орденнар кавалердара, сэрии, улэ ветерана, улуус бочуоттаах гражданина Пинигин Георгий Капитонович өлбүтүнэн дириҥ кутурҕаннарын тиэрдэллэр:

— Кыыһыгар «Сахакредитбанк» директорыгар Лидия Георгиевна Алексееваҕа, кини оҕолоругар улуус дьаһалтата. Улуус Мунньаҕа.

— Кыыһыгар, бэйэбит директорбытыгар Лидия Георгиевна Алексееваҕа, кини оҕолоругар, аймахтарыгар «Сахакредитбанк» Чурапчытааҕы филиалын үлэһиттэрин коллектива.

— Кыыһыгар Лидия Георгиевна Алексееваҕа Ытык Күөл орто оскуолатыгар бииргэ үөрэммит табаарыстара.

— Портнягин Алексей Петрович өлбүтүнэн дириҥ кутурҕаннарын тиэрдэллэр:

— Убайыгар, бэйэбит начальникпытыгар Николай Васильевич Портнягиҥҥа лесопуун муниципальнай унитарнай предприятие үлэһиттэрин коллектива.

КУОРТАМНЫЫБЫТ

Эдэр ыаллар эбэтэр кини кыыска сылыттыллар квартираттан хоһу. Наадыйааччылар 22-134 телефонунан билсиһиҥ.

Догдонов Семен Гаврильевич тиһэх суолугар атаарыы бу дьыл балаҕан ыйын 25 күнүгэр сарсыарда 8 ч. 30 м. Хатылы спортивнай саалатыгар буолар.

Редактор э. т. С. О. АЛЕКСЕЕВ.

НАШ АДРЕС: 678700, с. Чурапча ул. Карла Маркса, 26 «а». ТЕЛЕФОНЫ: редактор — 21 332, отделы — 21-265, общий — 21-505.

Учредители (соучредители) газет. Редакция, Администрация улуса, Национальная издательско-полиграфическая компания «Сахаполиграфиздат». Газета издается на якутском языке, выходит по вторникам, четвергам и субботам. Индекс газеты: 54007. Объем — 1 усл. п. лист. на 4-х страницах.

Чурапчинская улусная типография. Национальной издательско-полиграфической компании «Сахаполиграфиздат». ЗАКАЗ № 105. с. Чурапча, ул. Карла Маркса 26 «а». Подписано в печать 22. 09. 97 г. Тираж 1858.

Автор суруйар өйүлэр саҥа редакция көрүҥүгэр сөп түбэһэр буолбатах. Сурукка ыйыллар чахчылар и ааттарыгар эппиэтинэһи автор бэйэтэ сүгэр.